

MEHMED ŞEMSEDDİN PAŞA’NIN (1855-1917) ŞAHSİ KÜTÜPHANESİ VE BAHÂÎ KİTAPLARI

PERSONAL LIBRARY OF MEHMED ŞEMSEDDİN PASHA (1855-1917) AND BAHÂÎ BOOKS*

Vedat YURT**

Öz

Osmanlı son dönemi münevver bürokratlarından biri olan Mehmed Şemseddin Paşa’nın kitapları, vefatına müteakip oğlu Orhan Şemseddin Bey’e kalmıştı. Mali sıkıntılar yaşayan Orhan Şemseddin Bey, zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kitapların bir kısmını sattı. Orhan Şemseddin Bey, üç bin kadar el yazması ve basma kitabı da Maarif Nezaretine satmak için teşebbüste bulundu. Doğu’dan Batı’ya değişik kültür havzalarından, Farsça’dan Fransızca’ya farklı dillerden ve tasavvuftan riyaziyata kadar muhtelif konularda koleksiyonlardan kıymetli birçok eseri bünyesinde barındıran kitaplar, Maarif Nezaretinin alım için yeterli bütçesi olmaması nedeniyle satın alınmadı. Orhan Şemseddin Bey’in bu girişiminden sonra; söz konusu kitapların ne kadarının, hangi fiyata, nerelerde satıldığı tespit edilememekle birlikte, bahsi geçen kitapların küçük bir kısmına Türkiye Yazma Eserler Kurumu Millet Yazma Eser Kütüphanesinde ulaştık. Bu makale, yarım asırlık ömrün semeresi bir şahsi kütüphanenin hüzünlü serencamını anlatmanın yanında, Mehmed Şemseddin Paşa’nın entelektüel biyografisine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Makale aynı zamanda kütüphane envanterinin biyografik analiz yapmaya ne kadar imkân verdiğini tartışmaya açmaktadır. Bu çalışmanın önemli sonuçlarından biri de Türkiye’deki en zengin Bâbî/Bahâî koleksiyonunu ortaya çıkarmasıdır.

Anahtar Kelimeler: kütüphane, Mehmed Şemseddin Paşa, Orhan Şemseddin, Bâbî, Bahâî

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Ufuk Gülsoy danışmanlığında hazırlanan *Mehmed Şemseddin Paşa (1855-1917)* adlı doktora tezinden üretilmiştir. Mehmed Şemseddin Paşa’nın kütüphanesinde bulunan bazı kitaplarına ulaşabilmem hususunda gösterdikleri yakın ilgi ve destek nedeniyle Türkiye Yazma Eserler Kurumu Millet Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Melek Gençboyacı’ya, tasnif sürecindeki bilgi ve uzmanlığını paylaşmak suretiyle çok kıymetli bilgiler veren Abdullah Okal’a ve eserlerin dijital suretlerine ulaşmam hususundaki emek ve gayretinden dolayı Gökhan Demirtaş’a müteşekkirim. Söz konusu kütüphane yetkili ve görevlilerinin, hassaten Abdullah Bey’in yardımı olmasa bu makale ortaya çıkmazdı. Kütüphanede bulunan Bahâîlikle ilgili kitapların Şemseddin Paşa ile ilişkisine dair düşünce ve kanaatlerini paylaşan Mahmud Erol Kılıç’a medyun-u şükranım. Makaleyi okuyup, çok değerli eleştirisi, görüş ve önerileriyle makalenin yazım sürecine katkı sağlayan Bilgin Aydın, Birol Ülker ve Uğur Belen’e minnettarım. Söz konusu kitapların katalog eksiklerinin tamamlanması hususundaki yardımları nedeniyle Hakan Yılmaz’a teşekkür ederim.

** Dr., İstanbul / Türkiye, vedatyurt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5383-8796.

Abstract

After the death of Mehmed Şemseddin Pasha, a prominent intellectual bureaucrat of the late Ottoman period, his personal library was inherited by his son, Orhan Şemseddin Bey. Facing financial difficulties, Orhan Şemseddin Bey sold part of the collection to meet his basic needs. He also attempted to sell approximately three thousand manuscripts and printed books to the Ministry of Education. However, the Ministry was unable to purchase the collection due to budget constraints. The books, which included valuable works from a wide range of cultural zones, languages (from Persian to French), and subjects (from Sufism to mathematics), were dispersed. Although it is unclear how many books were sold, at what price, or to whom, a small portion of the collection can be traced to the Millet Manuscript Library of the Türkiye Manuscripts Institution. This article aims to shed light on the tragic fate of this personal collection, which represented the intellectual accumulation of a lifetime, and to contribute to the intellectual biography of Mehmed Şemseddin Pasha. Additionally, it explores the extent to which library inventories can support biographical analysis. One of the article's key findings is the discovery of the richest Babi/Bahai collection in Türkiye.

Keywords: library, Mehmed Şemseddin Pasha, Orhan Şemseddin, Babi, Bahai

Giriş

Çerkes sürgünleri ile küçük yaşta Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen Mehmed Şemseddin Bey'in (1855-1917) ailesi 1864'te Manyas civarlarına iskân edildi. Mehmed Şemseddin Bey eğitim hayatına Fatih'te Hafız Paşa Sıbyan Mektebinde başladı, Fatih ve Beşiktaş Rüştîye mekteplerinden sonra Mahrec-i Aklama devam etti. 1878'de Mekteb-i Sultaniyi, 1880'de Mekteb-i Mülkiyeyi birincilikle bitirdi. Şemseddin Bey, 1878-1880 yıllarında Mekteb-i Sultanide Türkçe ve Mekteb-i Mülkiyede Hendese muallimliği yaptı. Haziran 1880'de Mabeyn-i Hümayun Kitabesinde memur olan Şemseddin Bey'in bu ilk devlet görevi, Eylül 1883'e kadar devam etti. 1886'da Atina Sefareti Başkâtibi olarak başladığı Hariciye Nezareti bünyesinde, 1887-1892 arasında Umûr-ı Şehbenderî Müdürü, 1892-1894 arası Bükreş Sefiri olarak görev yaptı. Bükreş dönüşü kısa süre Hariciye Nezareti Müsteşar Muavinliği yapan Şemseddin Bey, Kasım 1894'te Tahran Sefiri oldu. Nasırüddin Şah'ın suikast sonucu öldürülmesi üzerine 9 Mayıs 1896'da azledilen Şemseddin Bey'in yerine Münif Paşa atandı. Şemseddin Bey, Haziran 1896 ile Mayıs 1897 arasında Van Valiliği yaptı. Eylül 1897'de ikinci kez Tahran Sefaretine atanan Şemseddin Bey, bu görevini Şubat 1908'de azledilene kadar sürdürdü. İran'da Nasırüddin Şah'ın son dönemlerinde, Muzafferüddin Şah'ın saltanatının tamamında ve Muhammed Ali Şah'ın ilk dönemlerinde Tahran Sefiri olarak görev yaptı. Bu görevi esnasında İran meşrutiyetinin etkili bir sefir-i kebirî oldu. II. Meşrutiyet sonrasında kısa süreli Memurin-i Mülkiye Komisyonu Başkanlığı yapan Şemseddin Bey, Kâmil Paşa hükümetinde, Eylül 1908-Şubat 1909 arası Evkaf Nazırlığında bulundu. 16 Ekim 1912'de Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanı olarak atanan Şemseddin Bey, 20 Ekim 1912'de vezaret rütbesi aldı ve Şemseddin Paşa oldu. Şemseddin Paşa'nın Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-Sultanlığı 24 Ağustos 1915'e kadar devam etti. 26 Aralık 1917'de vefat eden Şemseddin Paşa, Sahrayıcedit mezarlığında metfundur.

Şemseddin Paşa, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi derecede bilmekte, anadili Çerkesçe yanında Almanca'yı da konuşabilmekteydi. Şemseddin Paşa iyi yetişmiş bir Osmanlı bürokratu olması yanında, dinî/tasavvufî konulardaki yetkinliği ve ilmî derinliği ile dikkat çeken bir şahıstı. Doğu ve Batı kültürlerini bilen, ilim/irfan sahibi bir âlimdi. Son dönem Osmanlı tasavvuf erbabının önemli figürlerinden Fatih Türbedarı Ahmed Amiş Efendi ile özel bir yakınlık ve muhabbet tesis etmiş ve Amiş Efendi'nin dar çevresinde yer almıştı. Şemseddin Paşa, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin düşünce dünyası ve felsefesine vâkıf ender âlimlerdendi, *Fûsus* okutabilecek birikim ve derinliğe sahipti. Buna rağmen Melami meşrep yapısı sebebiyle, dinî alanda eser vermemiş ve derinliğinden hakkıyla istifade edilememişti. Şemseddin Paşa'nın şahsiyetinin bir diğer önemli boyutu Çerkes kimliğiydi. Çerkes Teavün Cemiyetinin üyesi olan Şemseddin Paşa'nın, Çerkes alfabesi üzerine yazdığı "Çerkez Hattı Yâhud Hatt-ı Umûmî" isimli bir telifi bulunmaktadır.¹

Eski dönemlerden beri belli bir gelir seviyesine sahip Osmanlı seçkinleri, gelirlerinin bir kısmını kitaplara harcamış ve ölümlerini müteakip geriye bıraktıkları servetlerinin içinde kitaplar nitelik ve nicelik açısından önemli bir yer tutmuştur.² Bu kitaplar zamanla ciddi bir miktara ulaşıp kütüphane hüviyetine kavuşmuştur. Özel kütüphaneler farklı zaruretler dolayısıyla, sahipleri veya sahiplerinin vefatına müteakip varisleri tarafından satılmak ya da bağışlanmak istenmiştir.³ Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesi de aynı mukadderatı yaşamış ve el değiştirmek durumunda kalmıştır. Şemseddin Paşa'nın entelektüel ilgi ve merakı nedeniyle, içinde ana kaynak ve temel eserleri muhtevî koleksiyonları bulunan kütüphanesi, Paşa'nın vefatına müteakip oğlu Orhan Şemseddin Beye kalmış ve oğlu tarafından satılmak istenmişti. Makalenin ilk kısmında, kütüphanenin el değiştirme sürecine odaklanılacaktır. Sonrasında Millet Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan kütüphane envanteri tetkik edilecektir. Söz konusu kitaplar üzerinden Şemseddin Paşa'nın entelektüel biyografisine ışık tutulması amaçlanmaktadır. Daha önemlisi bu envanter vesilesiyle Türkiye'deki en zengin Bâbî ve Bahâî koleksiyonu ortaya çıkarılmış olacaktır.

Şahıs kütüphanelerinin biyografi çalışmaları için çok kıymetli hazineler olduğunda şüphe yoktur. Fakat bu kitapları otobiyografik mülahazaların nesnesi⁴ olarak görmek ihtiyatla yaklaşılması gereken bir durumdur. Özel kütüphanelerde bulunan kitapların, bu kitapların sahibi olan şahısların zihin ve düşünce dünyasını ne kadar temsil ettiği meselesi tartışmaya açık bir husustur. Daha ziyade tereke defterlerinden çıkan kitaplar üzerinden, dönemin kitap kültürü

1 Mehmed Şemseddin Paşa hakkında daha detaylı bilgi için bk. Vedat Yurt, *Mehmed Şemseddin Paşa (1855-1917)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2024.

2 Erol Özvar, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikrî eserler XVII. yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 30-31.

3 Hakan Anameriç, "Osmanlı Devleti'nde Satın Alınan Özel Kütüphaneler/Koleksiyonlar: Belgesel-Metodolojik Bir İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40/S. 70, (2021), s. 280.

4 Beşir Ayvazoğlu, "Kütüphane bir nevi otobiyografidir!", Nadirkitap, <https://www.nadirkitap.com/besir-ayvazoglu-roportaji-blog67.html> [Erişim tarihi: 25.01.2024]

ve okuma ilgisine dair tespitler yapmak, şahısların entelektüel biyografilerini yazmak veya zenginleştirmek mümkün olabilmıştır.⁵ Bahsi geçen çalışmalar, durum tespiti yapmış fakat istisna çalışmalar haricinde, kitap ve düşünce dünyası ilişkisine dair bir değerlendirme yapma iddiasında olmamışlardır.⁶ Bu çalışmanın bir diğer amacı kitap-zihniyet dünyası ilişkisini sorgulamaktır. Çalışmanın sonuç kısmında, söz konusu kitapların Şemseddin Paşa'ya dair biyografik analiz yapmaya ne kadar imkân verdiği üzerine mütalaalarda bulunulacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mehmed Şemseddin Bey'in vezaret rütbesi almak suretiyle Paşa olması, 20 Ekim 1912 tarihindedir. Kütüphanenin teşekkül süreci ve kitaplarda mülkiyet kayıtlarının bulunduğu dönem söz konusu tarihten öncedir. Makale Mehmed Şemseddin Bey'in bütün hayatını konu ettiğinden kendisinden Paşa olarak bahsedilmektedir.

Kütüphanenin Serencamı

Orhan Şemseddin Bey'in, babasının vefatının üzerinden henüz bir yıl geçmişken 7 Ocak 1919'da Maarif Nezaretine yazdığı arzuhal, Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesine dair önemli bilgiler vermektedir.⁷ Arzualin ekinde kitapların ismi ve kitaplara dair bazı tafsilatı içeren iki adet defter olduğu belirtilmiş ise de bahsi geçen defterler yazı ekinde bulunamamış, ilgili fonda yapılan aramalarda da defterlere tesadüf edilememiştir. Orhan Şemseddin Bey'e babasından miras olarak üç bin cilt Arapça, Farsça ve Fransızca kitap kalmıştı. Orhan Şemseddin Bey'in dokuz aydır bir han odasında muhafazasına çalıştığı kitaplar, rutubetten çürüme

- 5 Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, C. 29/S. 116 (1965), s. 634-638; Filiz Dıgıroğlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Entelektüel Bir Acem: Mirza Habib İsfehanî ve Terekesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49 (2017), s. 295-296, 312-315; Henning Sievert, "Eavesdropping on the Pasha's Salon: Usual and unusual Reading of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 41 (2017), s. 159; Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi", *Belleten*, C. 84/S. 300 (2020), s. 768-771; Hüseyin Sarıkaya, "Selef-Halef İki Vak'anüvis Sa'dullah Enverî ve Halil Nürî'nin Terekeleri Mukayeseli Bir İnceleme", *Belleten*, C. 86/S. 305 (2022), s. 192-195; Mustafa Birol Ülker, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Fâris Şidyâk'ın Terekesi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan: Edebiyat ve Tasavvuf – Kütüphanecilik ve Arşivcilik, II. Cilt*, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 1141-1143, 1151-1152; Talip Mert, "Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi Hattat Zeki Dede (1821-1881)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, 19-20-21 Ekim 2018, Bildiriler, III. Cilt*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2019, s. 87, 89; M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk Entelektüel Biyografi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 14-20; Abdullah Burak Çelikten, *Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1730?-1781)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022, s. 72-80; Ekrem Saltık, *Bir Gazetecinin 'Muhibbân-ı Kütüp' Olarak Portresi ve S. M. Tevfik Kütüphanesi, Türk Kütüphaneciliği*, C 34/S. 2 (2020), s. 213-217, 221; Fatma Akın, "Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22/S.2 (2021), s. 639-641; Temel Öztürk, "Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) Kitap Kültürü", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, C. II*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 216, 229; *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, İlem Yayınları, İstanbul 2020.
- 6 M. Şükrü Hanioglu'nun, *Atatürk Entelektüel Biyografi*, çalışması kitap ve düşünce dünyası ilişkisine dair derinlikli analizleriyle kıymetli bir çalışmadır. Hanioglu eserinde, bu ilişkiyi sorgulamayı mümkün kılan zengin kaynaklardan azami derecede istifade etmiştir. Bk. *age.*, s. 14-15, 18. *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* eserindeki makaleler, sahip olunan ve okunan kitaplardaki derkenar notlarının eser telif etmek kadar değerli olduğunu ve çok önemli otobiyografik veriler içerdiğini göstermesi anlamında oldukça kıymetlidir.
- 7 BOA, MF.ALY., 134/26, 7 Kanunisani 1335/7 Ocak 1919.

tehlikesine maruz kalmaktaydı. Kırk senelik bir sürede İran, Hint, Mısır ve Avrupa'dan tedarik edilmiş kitaplardan oluşan kütüphanede; tasavvuf, Arap ve Fars Edebiyatı, tıp ve riyaziyata dair kaynak eserleri ihtiva eden koleksiyonlar vardı. Orhan Şemseddin Bey, bu değerli eserlerin istifade edilmekten uzak kalmasına ve harap olmasına razı olamayacağından bahisle, hüsnü muhafazasını temin için ehline devretmek istemekteydi. Orhan Şemseddin Bey arzuhalinde, özellikle Darülfünun Kütüphanesine layık olacağını düşündüğü kitapların, tetkik edilmek suretiyle, takdir edilecek bir fiyatla Maarif Nezaretince satın alınmasını talep etmişti.

Orhan Şemseddin Bey, Maarif Nezaretine yazdığı arzuhal ile birlikte, talebini dönemin Maarif Nazırı Rızâ Tevfik'e hususi bir mektup yazmak suretiyle de iletmişti.⁸ Kütüphanenin Maarif Nezareti tarafından satın alınmasını temin maksadıyla yazılan bu mektup vesilesiyle, kütüphane hakkında daha fazla malumata sahip olmaktayız. Birlikte büyüdüğü kütüphaneden ayrılmanın kendisine hüznü verdiği söyleyen Orhan Bey, farklı zaruretler sebebiyle bu kararı vermeye mecbur kalmıştı. Kitapların han odasına nakli, dokuz ay önce, evini elinden çıkarmasını müteakip gerçekleşmişti. Nem ve rutubet kitaplara zarar vermeye başlamıştı, yangın ve afet tehlikesi bulunmaktaydı. Kitapların han odasında muhafazasında ısrar edilmesi, kitapların ciddi zarar görmesine neden olabilecekti.

Yeter miktarda geçim genişliği olsa bu kitapları umumi kütüphanelerden birine hibe etmekte tereddüt göstermeyeceğini söyleyen Orhan Bey, asgari geçimini temin edebilmek için kitapların bir kısmını satmak durumunda kaldığını beyan ettikten sonra “zannımca içerde hala mühim âsâr var” diyerek kütüphanede bulunan kitap koleksiyonuna ilişkin daha fazla detay vermektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bütün eserlerinin bulunduğu tasavvuf koleksiyonu çok zengindi, edebiyat kısmı tasavvuf koleksiyonundan aşağı kalmazdı. Bahâîlikle ilgili kitaplar, Bâb ve Bahâullah külliyatı, İran'da bile müntesiplerinden başkasının tedarik edemeyeceği, başka hiçbir kütüphanede bulunamayacak kadar zengindi. Riyaziye koleksiyonunda Newton, Laplace, Lagrange, Arago gibi meşhur müelliflere ait iki yüz cilt kadar Fransızca kitap vardı ve bir o kadar da tıp kitabı bulunmaktaydı. Kitapların hepsi ciltli olmakla birlikte Fransızca kitapların ciltleri çok daha orijinal ve güzeldi.

Oldukça kıymetli eserlerden müteşekkil kütüphanenin, Darülfünun Kütüphanesine layık olduğu düşüncesinde olan Orhan Bey, kütüphanenin Maarif Nezaretince satın alınması için Rızâ Tevfik'in talimat ve desteğini talep etmekteydi. Eğer bu seneki bütçe yetersiz kalırsa, takdir edilecek fiyatın daha sonra ödenmesinin mümkün olduğunu, gerçek değerinin altında bir fiyata dahi razı olabileceğini söylemekteydi. Orhan Şemseddin Bey mektubunu, talebinin kabul edilmesi beklentisi ve sürecin bir an evvel neticelenmesi temennisiyle sonlandırmıştı.

Maarif Nezaretine yazılan söz konusu arzuhal üzerine 27 Ocak 1919'da yapılan derkenarla, kitapların tetkik ettirilerek, kıymet takdirlerinin yapılması istendi. Yazı, konunun uzmanlarından müteşekkil bir heyet kurulması maksadıyla Darülfünun Müdüriyetine gönderildi.⁹ 18 Şubat

8 BOA, MF.ALY., 128/111, lef 1, bilâ tarihli mektup.

9 BOA, MF.ALY., 134/26, 27 Kanunisani 1335/27 Ocak 1919.

1919'da yazılan yazı ile durumun bir an evvel neticelendirilmesi istendi.¹⁰ Arapça ve Türkçe kitapların kıymet tespiti Beyazıt Kütüphane memuru Hafız İsmail Efendi'ye¹¹, Fransızca kitapları ise sahaflara yaptırıldı. 26 Nisan 1919'da Arapça ve Türkçe kitaplara 496 lira 44 guruş, Fransızca eserlere 566 lira 30 guruş, el yazması kitaplara ise 869 lira olmak üzere toplam 1931 lira 74 guruş fiyat takdir edildi. Söz konusu kitaplar Maarif Nezareti bütçesinde karşılık olmadığı için satın alınamadı.¹²

Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesine ilişkin önemli bir diğer malumatı Osman Nuri Ergin vermektedir. Ergin, Paşa'nın varislerince Fatih Millet Kütüphanesine satılmış olan kitaplardan, Paşa'nın kütüphanesinde bulunan Bahâîliğe dair kitaplar bağlamında bahsetmektedir.¹³ Bu bilgi ışığında Millet Kütüphanesi ile iletişime geçilmiş ve Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesinden bir kısım kitaplara ulaşılmıştır.

Kütüphanede, Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesi ile ilişkili olduğu değerlendirilen kitapları iki başlıkta toplamak mümkündür. Birincisi Mehmed Şemseddin Paşa'nın şahıs mührü ve mülkiyet kayıtlarını üzerinde taşıyan ve Mehmed Şemseddin Paşa'ya aidiyeti kesin olan kitaplar. İkincisi ise Mehmed Şemseddin Paşa'ya aidiyetlerine dair bir işaret bulunmamakla birlikte Bâbî ve Bahâî öğretisi ile ilişkili olan kitaplardır. Ali Emiri Arabi koleksiyonuna ait 1925 yılında hazırlanmış kütüphane defterinde, 4484-4526 numaralar arası 43 kitap, "Bâbî ve Bahâî Kitapları" başlığı altında listelenmiştir. Söz konusu kitaplardan bazıları (4497-4, 4511-2, 4514-9, 4520-5) birden fazla risaleden oluşmaktadır.

Mehmed Şemseddin Paşa'ya Aidiyeti Kesin Olan Kitaplar

Kütüphanede bulunan en kıymetli eserlerden biri 1566 (H. 974) istinsah tarihli yazma bir eser olan *Tezkiretü'l-Evliyâ'* dır. *Tezkiretü'l-Evliyâ'*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça biyografi ve tasavvuf kitabıdır. Eserde, "Tahran fi 14 Zilkade sene 1324(30 Aralık 1906) Şemseddin" şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı ve aynı zamanda şahıs mührü bulunmaktadır. Mühürde, "Mehmed Şemseddin sene 1322(1904) bin Osman bin Hasan bin Zekeriya bin

10 BOA, MF.ALY., 128/111, lef 2, 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919.

11 İsmail Saib Sencer (1873-1940) olmalıdır. Kendisinin "*ayaklı kütüphane*" olarak adlandırılmış olmasına rağmen eser vermemesi sûfi anlayışı ve Melami meşrep oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Bk. A. Azmi Bilgin, "İsmail Saib Sencer", *DİA*, C. 23, s. 123. Sencer, bu yönü ile Şemseddin Paşa'ya benzer bir şahıstır, zira Şemseddin Paşa'nın da İslami İlimler sahasındaki vukufiyetine nazaran sadece *Çerkez Hattı veya Hatt-ı Umûmi ve Hesâb-ı Nazarî* adıyla iki teknik telifi bulunmaktadır.

12 BOA, MF.ALY., 134/26, 30 Nisan 1335/30 Nisan 1919. Darülfünun Kütüphanesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında, önce Medresetü'l – Kuzat olarak kullanılan binaya nakledilmişti. Aynı dönemde Yıldız Sarayı'ndan getirilen çok sayıda kitap ve satın almalarla zenginleştirilen kütüphane, günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Her ne kadar bütçe yetersizliği nedeniyle kitapların satın alınması uygun görülmemişse de kitapların Nadir Eserler Kütüphanesi koleksiyonlarında bulunup bulunmadığını teyit için kütüphane yetkilileri ile iletişime geçilmiş ve söz konusu kütüphane koleksiyonlarında böyle bir kayıt bulunmadığı bilgisi alınmıştır.

13 Osman Ergin, *Balikesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, Kenan Basımevi, İstanbul 1942, s. 267.

el-Hac Muhammed el-Diğ el-Kafkasi” yazmakta olup Paşa’nın dört nesil öncesine dair şeceresi verilmektedir.¹⁴

Attâr’ın ölümünden kısa süre önce 1220 yılında tamamladığı *Tezkiretü’l-Evliyâ*, Cafer-i Sâdik’tan başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile son bulan ve toplam yetmiş iki velîye ait biyografi, menkıbe ve sözleri muhtevi bir eserdir. Kendisinden önce yazılan benzer eserlerden, menkıbelerin tasavvuf anlayışına daha uygun kaydedilmesiyle farklılaşan, daha sade ve anlaşılır bir üsluba sahip olan söz konusu eser büyük ilgiye mazhar olmuştur.¹⁵ *Tezkiretü’l-Evliyâ*, evliya menkıbelerini içeren eserlere ve söz konusu türe ad olmuş ve haleflerini muhteva yönünden etkilemiştir.¹⁶ Türkler arasında rağbet görmüş, farklı dönemlerde muhtelif Türkçe tercümeleleri yapılmıştır.¹⁷

Mevlana’dan Sa’dî’ye, Molla Câmî’den Hâfız’a kadar birçok İranlı şair ve mutasavvıfa önderlik eden Attâr (1142[1145?]-1221), farklı nazım türlerini kullanmakla birlikte mesnevi ve gazelleri ile maruftur.¹⁸ Kütüphanede Ferîdüddin Attâr’a ait olan bir diğer eser *Hüsrevnâme*’dir. Yazma bir eserin tıpkı basımı olan kitap üzerinde, “Tahran fi 15 Receb 1317 (19 Kasım 1899)” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa’ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.¹⁹ *Hüsrevnâme*, Ferîdüddin Attâr’ın tasavvufi olmayan tek mesnevisi olup Rum Kayserinin oğlu Hüsrev ile Hûzistan Şahı Gül arasında geçen aşkı konu etmektedir.²⁰

Kütüphanede sûfî evliya biyografilerine dair diğer iki önemli eser Abdurrahman Câmî’ye aittir. Bu eserlerden ilki, *Nefehâtü’l-üns Ma’a Havâşî-i Müfîd*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça biyografi kitabıdır. Eserde, “fi selh-i Muharrem sene 1323 (6 Nisan 1905) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa’ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.²¹

Abdurrahman Câmî, Ali Şîr Nevâî’nin isteği üzerine, Hâce Abdullah-ı Herevî’nin *Tabakatü’s-sûfiyye* adlı eserini sadeleştirip yeniden telif etmişti. Câmî, tam adı *Nefehâtü’l-üns min hazarâti’l-kuds* olan eserini, söz konusu tercüme yeni sûfî biyografileri eklemek suretiyle 1478 yılında neşretti. 600 civarında sûfnin biyografisini ihtiva eden eser, sûfîlerin müntesibi oldukları tarikat ve tasavvufî hareketleri anlatan bir tasavvuf tarihi kitabıdır. Türk ve İran kültürü açısından oldukça kıymetli bir eserdir.²²

14 Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 114.

15 Reşat Öngören, “Tezkiretü’l-Evliyâ”, *DİA*, C. 41, s. 74-75.

16 Nesibe Kablander, *Ferîdüddin-i Attâr’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerine Mukâyeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 10.

17 Nesibe Kablander, “Ferîdüddin-i Attâr’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sının Türkçe Tercümeleleri ve Mütercimleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8/S. 41, (2015), s. 197.

18 M.Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Ferîdüddin”, *DİA*, C. 4, s. 95-96.

19 Ferîdüddin Attâr, *Hüsrevnâme*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 621.

20 M. Nazif Şahinoğlu, agm., s. 97.

21 Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân bin Nizameddîn Ahmed bin Muhammed el-Câmî, *Nefehâtü’l-üns Havâşî-i Müfîd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 108.

22 Süleyman Uludağ, “Nefehâtü’l-Üns”, *DİA*, C. 32, s. 521.

Abdurrahman Câmî'nin diğer biyografi eseri, *Nefehâtü'l-üns Ma'a Silsiletü'z-Zeheb*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça biyografi kitabıdır. Eserde “Zilkade sene 1313 (Nisan 1896) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.²³ Abdurrahman Câmî'ye ait kütüphanede bulunan üçüncü kitap, yazmadan tıpkı basım yapılmış Farsça edebî bir eser olan *Eşi 'atü'l-leme 'ât* 'tır. Eserde, “fi 16 Receb sene 1316 (30 Kasım 1898) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.²⁴

Horasan'ın Câm şehrinde doğan Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân bin Nizameddîn Ahmed bin Muhammed el-Câmî (1414-1492), nam-ı diğer Molla yahut Mevlânâ Câmî'nin Türk muhiti ile yakın münasebeti vardır. En önemli eserlerini Farsça yazmakla birlikte eserlerinin tercümesi vesilesiyle Türk Edebiyat ve dinî düşüncesini derinden etkilemiştir.²⁵ Abdurrahman Câmî, Nakşibendî tarikatına mensup samimi bir mutasavvıf olması hasebiyle vahdet-i vücudcu tasavvuf anlayışı ile Nakşibendiyye tarikatı tasavvuf anlayışını kaynaştırmış, “Doğu ve Batı tasavvurlarının sentezini yapmıştır.”²⁶

Kütüphane envanterinde bulunan bir diğer önemli tasavvuf eseri, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbâni*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça bir kitaptır. 1815 (H. 1231) tarihli yazma eserin müellifi İmâm-ı Rabbâni, müstensihi Süleyman b. Mikâil'dir. Eserde, “Tahran fi 28 Zilhicce sene 1323 (23 Şubat 1906) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.²⁷

Nakşibendilik hakkındaki başlıca kaynak olan *Mektûbât*, İmâm-ı Rabbâni'nin farklı zamanlarda muhtelif kimselere yazdığı 536 mektuptan oluşmaktadır.²⁸ Mektuplar Hindistan'ın dört bir tarafına yayılmış halife ve müntesiplerine dinî, siyasi, içtimai konulara dair inşa edici metinler olarak kaleme alınmıştır.²⁹ “Müceddid-i elf-i sâni (Hicrî II.binyılın müceddidi)” unvanı ile maruf İmâm-ı Rabbâni Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Farûkî es-Sirhindî (1564-1624), Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusudur.³⁰

Kütüphanede *Esâsü'l-iktibâs* gibi mantık ve *Nefâ'isü'l-fünûn fi 'ara'isü'l-'uyûn* gibi ilimler ansiklopedisi türü eserler de bulunmaktadır. *Esâsü'l-iktibâs*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça yazma mantık kitabıdır. Eserde, “Tahran 22 Zilhicce 1322 (27 Şubat 1905) Şemseddin” şeklinde

23 Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân bin Nizameddîn Ahmed bin Muhammed el-Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 109.

24 Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân bin Nizameddîn Ahmed bin Muhammed el-Câmî, *Eşi 'atü'l-leme 'ât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 598.

25 Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, C. 7, s. 96; Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 16.

26 Ömer Okumuş, agm., s. 96.

27 İmâm-ı Rabbâni, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Farûkî es-Sirhindî, *Mektûbât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 163.

28 Hamid Algar, “*Mektûbât*”, *DİA*, C. 29, s. 12.

29 Ethem Cebecioğlu, “Klâsiklerimiz/VIII el-Mektûbât”, *tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 9, (2002), s. 375.

30 Hamid Algar, “*İmâm-ı Rabbâni*”, *DİA*, C. 22, s. 194.

Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Müellifi Nasîrüddin Tûsî müstensihî Ebu Nasr el-Kusânî'dir. Üzerinde 3 Muharrem 1304 (29 Ekim 1886) tarihli el yazısı bulunmaktadır.³¹

Nasîrüddin Tûsî, Ebu Ca'fer Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (1201-1274), felsefî kelim geleneğinin önemli temsilcilerinden biri ve Meşşâî felsefesi ile kelâmı mezcedenlerin ilkidir. Nasîrüddin Tûsî'nin kendisinden sonra gelen Teftâzânî, Cürçânî, Molla Sadra gibi büyük âlimleri etkileyen ve İslam mantıkçılarından önde gelenleri arasında sayılmasına neden olan önemli eserlerinden bir de *Esâsü'l-iktibâs*'tır.³² Bu kitap, İbn Sînâ'nın *Kitâbü's-Şifâ*'daki mantıkla ilgili ilk dokuz kitabını örnek alıp mantığa dair tüm konuları dokuz bölüm altında toplayan, alanının şaheserlerinden biridir.³³

Nefâ'isü'l-fünûn fi 'ara'isü'l-'uyûn, Muzafferüddin Şah adına sunulmuş bir yazmanın tıpkı basımıdır.³⁴ Müellifi Şemseddin Âmulî (ö. 1352), hakkında Moğol Hakanı Muhammed Olcaytu döneminde Sultaniye şehrinde müderrislik yaptığı bilgisi haricinde fazla bir bilgi bulunmayan İranlı felsefe âlimi ve ansiklopedisttir. Şemseddin Âmulî'nin 1342'de tamamladığı “ilimler ansiklopedisi mahiyetindeki” bu önemli eseri,³⁵ 160 ilim ve disipline ilişkin bilgiler içermekte olup, dönemin tarih ve kültürü için önemli bir kaynaktır.³⁶

Kütüphane Fars Dili ve Edebiyatı açısından da zengindi. *Mecmaü'l-Fusahâ-i Rızâ Kuli Han Hidayet* ve *Mecmaü'l-Fusahâ-i Rızâ Kuli Han Hidayet-II* isimli iki edebî eser üzerinde, “Tahran fi 3 Zilkade 1317 (5 Mart 1900)” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kayıtları ve şahıs mühürleri bulunmaktadır. Mühürlerde “Mehmed Şemseddin bin Osman bin Hasan bin Zekeriya bin el-Hac Muhammed el-Diğ el-Kafkasî” yazmaktadır.³⁷ Muzafferüddin Mirza'nın lalabaşılığını da yapan Müellifi Rızâ Kuli Han (1800-1871), İranlı şair, edebiyat tarihçisi ve devlet adamıdır. *Mecmaü'l-Fusahâ*, “İran şiir tarihinin ana kaynaklarından biridir.”³⁸ Rızâ Kuli Han eserini 1871'de Nasîrüddin Şah adına yazmıştır.³⁹

31 Nasîrüddin Tûsî, Ebu Ca'fer Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 589.

32 Agil Şirinov, “Tûsî, Nasîrüddin”, *DİA*, C. 41, s. 438.

33 Ferruh Özpilavcı, “Fatih sultan Mehmed'in Emriyle Molla Hüseyin Tarafından Arapçaya Çevrilen Esâsü'l-İktibâs Fil – Mantık Tercümesi Üzerine Bir İnceleme”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi*, C. 7/S. 1, (2021), s. 6.

34 Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd el-Âmulî, *Nefâ'isü'l-fünûn fi 'ara'isü'l-'uyûn*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 602.

35 Mustafa Çağrıncı, “Âmulî, Şemseddin”, *DİA*, C. 3, s. 100.

36 Ali Ertuğrul, “Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, Nefâisü'l-Fünûn fi 'Arâyisi'l-'Uyûn, Tashih: Mirza Ebu'l-Hasan Şa'ranî (C. I ve III) ve Seyyid İbrahim Meyâncî (C. II), İnişârât-ı İslâmiyye, Tahran 1381 / 2002 (2. Baskı), C. I-III”, *Marife*, 6/1, (Bahar 2006), s. 255.

37 Rızâ Kuli Han Hidayet, *Mecmaü'l-Fusahâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 619; Rızâ Kuli Han Hidayet, *Mecmaü'l-Fusahâ-II*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 620.

38 A. Naci Tokmak, “Rızâ Kuli Han”, *DİA*, C. 35, s. 64; Serhat Küçük, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 4-5.

39 Yusuf Öz, “Tezkire”, *DİA*, C. 41, s. 69.

Külliyât-i eş'âr-ı Seyfüddin İsferengî, talik yazı türü ile yazılmış Fars Dili ve Edebiyatı konulu Farsça yazma bir eserdir. Eserde “fi 16 Receb sene 1316 (30 Kasım 1898) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır. Müellifi Seyfüddin İsferengî'dir. İlk varakta tezhipli ve eser isimli zahriyenin altındaki metin eksiktir. Her sayfası kağıtlar yapıştırılarak tamir edildiği görülen nüshanın bu varağının aşırı derecede dağılıp parçalandığı, kurtarılamayacak durumda olduğu anlaşılmaktadır. Eserin son kısmı eksiktir.⁴⁰

Felekü's-sa'âde, Farsça edebî bir eserdir. Muhammed bin Ahmed-i Belhi tarafından yazılıp Nasirüddin Şah'a sunulmuştur. Muhammed Hüseyin Münşi'nin yazma eserden istinsah ettiği nüshanın *Sülaletüs-Saadat* matbaasında Aka Mir Muhammed Bakır tarafından yapılan tıpkı basımıdır. Eserde, “Tahran fi 29 Şaban sene 1322 (8 Kasım 1904) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.⁴¹ *Mesnevi'l-etfâl*, Mesnevi'den seçme hikayelerden müteşekkil basma bir eserdir. 1891'de (H. 1309) Nasiriye'de Miftah ül-Mülk Mahmud tarafından basılmıştır. Eserde, “Tahran fi 7 Cemaziyelevvel sene 1317 (13 Eylül 1899) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.⁴²

Kırân-ı sa'deyn'de “Tahran fi 3 Zilkade 1317 (5 Mart 1900)” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı ve şahıs mührü bulunmaktadır. Mühür, *Mecmaü'l-Fusahâ*'da bulunan mührün aynısıdır.⁴³ Aynı mühür *el-Ferec ba'de's-şidde* isimli eserde de bulunmakta olup söz konusu eserde, “Tahran fi 14 Zilkade 1317 (16 Mart 1900)” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı vardır.⁴⁴ *El-Ferec ba'de's-şidde* lügat manası “Sıkıntıdan sonra gelen kolaylık, kederden sonra gelen sevinç”⁴⁵ anlamına gelen mensur hikâye külliyaatıdır. Menşei Arap Edebiyatı olmakla birlikte Fars Edebiyatı üzerinden Türk Edebiyatı sahasına geçmiştir.⁴⁶ *Berâhimü'l-'Acem fi kavânîni'l-mu'cem* isimli eserde de “Tahran fi 22 Zilhicce sene 1322 (27 Şubat 1905) Şemseddin” şeklinde Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı bulunmaktadır.⁴⁷

Kütüphanede ayrıca Şemseddin Paşa'nın talebi üzerine yazılmış, müellifi tarafından kendisine hediye edilmiş ve kendisi vasıtasıyla II. Abdülhamid'e takdim edilmek üzere gönderilmiş eserler de bulunmaktadır. *Şerhu Dîvânî 'Alkam*, “Fahl” lakaplı cahiliye devri büyük Arap şairlerinden Alkame b. Abede b. en-Nu'mân el-Fahl et-Temîmî⁴⁸ tarafından 1165'de (H. 561) yazılmıştır. 1902 (H. 1320) istinsah tarihli bu nüsha, Mehmed Şemseddin Paşa'nın Tahran'da bulunduğu

40 Seyfüddin İsferengî, *Külliyât-i eş'âr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 592.

41 Muhammed bin Ahmed-i Belhi, *Felekü's-sa'âde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 597.

42 *Mesnevi'l-etfâl*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 600.

43 *Kırân-ı sa'deyn*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 615.

44 *El-Ferec ba'de's-şidde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 628.

45 <https://lugatim.com/s/FEREC>

46 Sevil Alparlan, “Bir Mensur Hikâye Külliyaatı: El-Ferec Ba'de's-Şidde”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, [Prof. Dr. Halil Çeçen'e Armağan Özel Sayısı], (2021), s. 159.

47 *Berâhimü'l-'Acem fi kavânîni'l-mu'cem*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 616.

48 Taceddin Uzun, “Alkame b. Abede”, *DİA*, C. 2, s. 466-467.

dönemde, Paşa'nın talebi üzerine Tahran Nasiri Medresesinde yazılmıştır. Arap Dili ve Edebiyatı konulu, nesih yazı türü ile yazılmış bir kitaptır.⁴⁹

Mesnevî-i Tûl-i ömr-i tabî-yi insân, yazarı Prens Erfa'ud-Devle Mirza Rızâ Han Daniş tarafından imzalanıp 1904'de Mehmed Şemseddin Paşa'ya hediye edilmiştir.⁵⁰ Fars öğüt edebiyatının modern örneklerinden biri olan ve iki yüz beyitten oluşan eser, insanın uzun ve sağlıklı yaşamasına dair tavsiyelerde bulunmaktadır.⁵¹ Yazarı Mirza Rızâ Han (1854-1937), 1901-1911 yılları arasında İstanbul'da İran elçisi olarak görev yapmıştır.⁵² Mirza Rızâ Han'ın kütüphanede bulunan diğer bir eseri, 1905 (H. 1323) istinsah tarihli *Divan-ı Gevher-i Hâverî*, talik yazı türü ile yazılmış Fars Dili ve Edebiyatı konulu Farsça bir kitaptır. Yazarı tarafından imzalanıp 1908'de Mehmed Şemseddin Paşa'ya hediye edilmiştir.⁵³

Kaside-i Şerif-i Safevî Fahrülmülk, nesih yazı türü ile yazılmış Fars Dili ve Edebiyatı konulu Farsça bir kaside kitabıdır. Şairin II. Abdülhamid hakkındaki methiyesi olup dönemin sefir-i kebirî Mehmed Şemseddin Bey vasıtasıyla Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir. Son sayfasında Mehmed Şemseddin Paşa'nın ismi geçmektedir.⁵⁴ Eser 1902 (H. 1320) tarihli olup müellifi "fah el-eşraf" lakaplı Zeynel Abidin Şerif-i Safevî (1865-1913)'dir.⁵⁵

Bâbî ve Bahâî Kitapları

Bâbilik, Bâb Muhammed Ali Mirza (1819-1850) tarafından 1844'te İran'da zuhur etti. Kendisine inananlar tarafından "Nokta-i Ülâ" unvanıyla anılan Muhammed Ali Mirza, "*el-Beyân*" isimli eserini mukaddes kitabı olarak takdim ederek mehdi olduğu iddiasında bulundu, Nasîrüddin Şah'ın emriyle 1850'de Tebriz'de kurşuna dizilmek suretiyle öldürüldü. Bâbîlerin önde gelenlerinden Mirza Hüseyin Ali ve kardeşi Subh-i Ezel Mirza Yahya 1853'de Bağdat'a sürgün edildi. Bu tarihten sonra hareket, Bahâullah Mirza Hüseyin Ali (1817-1892) tarafından Bahâîlik adıyla yeniden teşekkül ettirildi. Her iki batını dinî hareket, ilk dönemlerinden itibaren İran'da oldukça etkili oldu.⁵⁶

49 Alkame b. Abede b. en-Nu'mân el-Fahl et-Temîmî, *Şerhu Dîvânî 'Alkam*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 2929.

50 Mirza Rızâ Han Daniş Erfa'ud-Devle, *Mesnevî-i Tûl-i ömr-i tabî-yi insân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 594.

51 İdil Su Öz, *Tûl-i Ömr-i Tabî-yi İnsân*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013.

52 Hasan Hazreti, Muhammed Hüseyin Sadıki, "Mirza Rızâ Erfâuddevle (1270-1356 H.) ve Karname-i Sefaret-i Osmani", *Tarih ve Ferheng*, 51 (2), (Payiz ve Zemistan 1398), s. 199, 210.

53 Mirza Rızâ Han Daniş Erfa'ud-Devle, *Divan-ı Gevher-i Hâverî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 606.

54 Safevî Fahrülmülk, *Kaside*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 587.

55 Ali Bûzeri, Mehdi Shêrâgerd, "İhyâ-yı hatt-ı Kûfî der Asr-ı Kâçâr: Berresi-yi Risâle ve Kitâb-hâ-yı Kûfî-yi Zeyn el-Abidîn Şerif-i Safevî", *Nesriye-yi Rehpuye-yi Hüner/Hüner-hâ-yı Tecessümü*, C. 4, S. 2 (Yaz 1400/2021) s. 35.

56 Ethem Ruhi Fırlah, "Bahâîlik", *DİA*, C. 4, s. 464-466.

Kütüphanede müellifi Bâb Mirza Ali Muhammed Şirâzî olarak kayıtlı dört eser bulunmaktadır. *Mir'atü'l-beyân* için “müellife aidiyeti şüphelidir” notu düşülmüştür. Nesih yazı türü ile yazılmış, 1885 (H. 1302) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır.⁵⁷ *Şehru'l-Kitâbi'l-Beyân*, nesih yazı türü ile yazılmış 1896 (H. 1314) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır.⁵⁸ *Ahsenü'l-kısas*, nesih yazı türü ile yazılmış 1898 (H. 1316) istinsah tarihli Arapça bir akaid kitabıdır.⁵⁹ *Mecmu'atu du'a* için “Bâb ile bir ilgisi yoktur. Şia meşahirine sâlik olanlara ait dualardır” notu düşülmüştür. Nesih yazı türü ile yazılmış bir dua kitabıdır.⁶⁰

Müellifine işaret edilmemekle birlikte bazı eserlerin isimlerinin Bâb Mirza Ali Muhammed Şirâzî'nin eserleriyle benzerliği oldukça dikkat çekicidir. *Sahife beyne'l-Haremeyn*, 1845 (H. 1261) istinsah tarihli Farsça bir akaid kitabıdır.⁶¹ Müellifine işaret edilmemekle birlikte Mirza Ali Muhammed'in eserleri arasında isimleri zikredilen *Risale beyne'l-Haremeyn* eseriyle isim benzerliği aşıkardır.⁶² *Kitâbu sırri'l-ahadiyye fi isbâti'n-nübüvveti'l-hassâ*, nesih yazı türü ile yazılmış, 1898 (H. 1316) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır.⁶³ Söz konusu eserin Mirza Ali Muhammed'in eserleri arasında isimleri geçen *Risaletü'n-Nübüvveti'l-hassâ*'yı çağrıştırıyor olması anlamlıdır. Müellifine işaret edilmeyen bir kısım eserlerin, Mirza Ali Muhammed'in eserleri arasında isimleri bulunan *Tefsîru Süreti ve'l-'Asr* ve *Tefsîru Süreti'l-Bakara* eserleriyle hemen aynı isimli olması şaşırtıcıdır.⁶⁴ 1-43 sayfaları arası *Tefsîru Süreti'l-'Asr*⁶⁵, 43-48 sayfaları arası *Su'âlu Şeyh Ebu Turâb*⁶⁶, 49-133 sayfaları arası *Tefsîru Süreti'l-Bakara*⁶⁷ (1-141. ayetler arası) ve 134-210 sayfaları arası *Tefsîru Süreti'l-Bakara*⁶⁸ (142-222. ayetler arası) isimli dört ayrı risaleden müteşekkildir. Nesih yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabıdır.

İki ayrı risaleden müteşekkil eserin 1-79 sayfaları arası *Risâle fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye*⁶⁹, 80-149 sayfaları arası *Hulâsatü'l-beyân*⁷⁰ adıyla tasnif edilmiştir. İlk risalenin müellifine işaret edilmemekle birlikte ikinci risale için “Müellifi Bâb ve Bahâullah olmalı” notu düşülmüştür. Nesih yazı türü ile yazılmış 1891 (H. 1309) istinsah tarihli Farsça bir akaid kitabıdır. *Hulâsatü'l-beyân*, nesih yazı türü ile yazılmış 1883 (H. 1301) istinsah tarihli Farsça bir akaid kitabıdır. Müellifine işaret edilmemekle birlikte Muhammed Ali Mirza'nın *el-Beyân* isimli eseri ile isim

57 Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî, *Mir'atü'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4486.

58 Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî, *Şehru'l-Kitâbi'l-Beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4487.

59 Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî, *Ahsenü'l-kısas*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4496.

60 Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî *Mecmu'atu du'a*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4499.

61 *Sahife beyne'l-Haremeyn*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4488.

62 Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s. 656.

63 *Kitâbu sırri'l-ahadiyye fi isbâti'n-nübüvveti'l-hassâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4495.

64 Mustafa Öz, *age.*, s. 656.

65 *Tefsîru Süreti'l-'Asr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/1.

66 *Su'âlu Şeyh Ebu Turâb*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/2.

67 *Tefsîru Süreti'l-Bakara*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/3.

68 *Tefsîru Süreti'l-Bakara*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/4.

69 *Risâle fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4511/1.

70 *Hulâsatü'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4511/2.

benzerliği vardır.⁷¹ Mezkûr kitaplar arasında nesih yazı türü ile yazılmış *Şerhu noktati'l-beyân* isimli iki adet Farsça akaid kitabı bulunmaktadır. Birinin istinsah tarihi 1894 (H. 1312) iken⁷², diğerinin istinsah tarihi 1902 (H. 1320)'dir.⁷³ Her iki eserin de müellifi belli değilse de Mirza Ali Muhammed'in müntesiplerince “nokta-i ûlâ” unvanıyla anılması, kitabın Mirza Ali Muhammed ile bağlantısına işaretler. Yine söz konusu kitaplar içinde kitap adı ve müellifi tespit edilemeyen bir başka Farsça yazma eserin ilk ve son sayfasında “noktatü'l – beyân” a atıflar bulunması, bu eserin de Mirza Ali Muhammed ile irtibatına delildir.⁷⁴

Kütüphanede müellifi Bahâullah Mirza Hüseyin b. Ali Nur olarak kayıtlı altı eser bulunmaktadır. *Kitâbu'l-esmâ* isimli iki ayrı akaid kitabı vardır. İlk eser için Bahâullah'ın olduğunu teyit eden bir ibare olmadığı belirtilmiş, ikinci eser için “müellifi işaret edilmemiş” notu düşülmüştür.⁷⁵ *Mecma'ü'l-münâcâti'l-Bahâ'iyye*, nesih yazı türü ile yazılmış 1901 (H. 1319) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır. Bahâullah'ın olduğunu teyit eden bir ibare olmadığı belirtilmiştir.⁷⁶ *Kitâbu 'Abdü'l-Adhâ*, nesih yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabı olup “müellifi işaret edilmemiş” notu düşülmüştür.⁷⁷ *Tezkiretü'l-Baha'iyye*, nesih yazı türü ile yazılmış Farsça bir akaid kitabıdır.⁷⁸ *Risâle fi'l-ed'iyyeti'l-Bahâ'iyye*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça bir akaid kitabıdır.⁷⁹

Müellifine işaret edilmemekle birlikte iki eserin isminden, Bahâullah Mirza Hüseyin Ali'nin kardeşi olan Bâbî Subh-i Ezel Mirza Yahya en-Nurî ile ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir. *Kitâbu kudsî ezil*, nesih yazı türü ile yazılmış 1889 (H. 1307) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır.⁸⁰ *Ma nezele min arşi'l-kadîm fi Levhi'l-Ezel*, nesih yazı türü ile yazılmış 1896 (H. 1314) istinsah tarihli bir akaid kitabıdır.⁸¹

71 *Hulâsatü'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4513.

72 *Şerhu noktati'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4518.

73 *Şerhu noktati'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4519.

74 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4484. Muhammed Nûrî'l-Arabî'nin, Hz. Ali'nin sözlerini şerh ettiği “*Noktatü'l-beyân*” isimli bir eserinin bulunduğu ve bahsi geçen eserlerin Muhammed Nûrî'l-Arabî ile de bağlantılı olabileceği ihtimalini de zikretmek gerekmektedir. Bk. Nihat Azamat, “Muhammed Nûrî'l-Arabî”, *DİA*, C. 30, s. 557.

75 Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Kitâbu'l-esmâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4491. Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Kitâbu'l-esmâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4493.

76 Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Mecma'ü'l-münâcâti'l-Bahâ'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4492.

77 Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Kitâbu 'Abdü'l-Adhâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4494.

78 Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Tezkiretü'l-Baha'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4507.

79 Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Risâle fi'l-ed'iyyeti'l-Bahâ'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4508.

80 *Kitâbu kudsî ezil*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4503.

81 *Ma nezele min arşi'l-kadîm fi Levhi'l-Ezel*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4504.

Bir kısım eserler isimlerinden dolayı Bâbîlik ve Bahâîlikle ilişkili görülmektedir. *Elvâhü'l-bâbüyye* (*Mi'yârü'l-ervah li'l-fazlil'l-kâmil*), nesih yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabıdır.⁸² *Tezkiretü'l-Baha'iyye*'nin müellifi Abdullah b. Abdullah'dır. 1893 (H. 1311) istinsah tarihli Farsça bir akaid kitabıdır.⁸³ *Du'âü'l-bahriyye ve evrâdü'l-Bahâyiyye*, müellifine işaret edilmemiş, nesih yazı türü ile yazılmış Farsça bir akaid kitabıdır.⁸⁴

Bazı eserlerin ise ismi ve müellifi tespit edilememiştir. Şeyh Arabî'nin sözlerinin tefsiri hakkında Arapça yazma bir eser⁸⁵, ilk sayfasındaki not ve yazılardan Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı ile ilgili olduğu değerlendirilen kitap⁸⁶, “dalâl-i Bâbüye” eseri⁸⁷, Mevlevilikle⁸⁸ ilgili olabileceği anlaşılan ve bir seyyahın notları⁸⁹ olduğu değerlendirilen eserler bulunmaktadır.

Söz konusu kitaplar içinde bazılarının ismi belli olmakla birlikte müellifi tespit edilememiştir. *Delai'l el-irfân fi zuhûr el-hüccet vel tbyân*, Arapça basma(matbu) bir eserdir.⁹⁰ *Kitâbu Seb'i'l-Mesânî fi seb'i Kevâkib fi ahru fu kun fe yekunu fi'l-'ulûmi's-seb' ve'l-mesaâ'iri's-seb'a*, nesih yazı türü ile yazılmış 1898 (H. 1316) istinsah tarihli Farsça bir akaid kitabıdır.⁹¹ *Kitâbu leâlî ve mecâlî*, nesih yazı türü ile yazılmış Farsça bir akaid kitabıdır.⁹² *Fütühü'l-irşâd*, talik yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabıdır.⁹³ *Kitâb fi'l-evrâd ve'l-ed'iyye*, nesih yazı türü ile yazılmış 1886 (H. 1304) istinsah tarihli bir dua kitabıdır.⁹⁴ *Kitâbü'l-vahde*, nesih yazı türü ile yazılmış bir tasavvuf kitabıdır.⁹⁵ *Kitâbü'l-ibdâ'iyât*, nesih yazı türü ile yazılmış 1893 (H. 1311) istinsah tarihli bir tasavvuf kitabıdır.⁹⁶ *Risâle fi'l-mesâyih ve'l-evrâd*, talik yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabıdır.⁹⁷ *Levhü'l-mestûr min şecereti't-tûr*, talik yazı türü ile yazılmış bir akaid kitabıdır.⁹⁸

82 *Elvâhü'l-bâbüyye* (*Mi'yârü'l-ervah li'l-fazlil'l-kâmil*), Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4505. İlgili kütüphane katalog kayıtlarında “Aslında kitabın başında silinmiş olan *Mi'yârü'l-ervah li'l-fazlil'l-kâmil* ismi kitaba daha uygundur. Tashih edilerek yazılmış kitap adı yanlış olmalı. Hal böyle olunca müellifi de Ebu Ali Farisi yazmak yerinde olacaktır” notu bulunmaktadır.

83 Abdullah b. Abdullah, *Tezkiretü'l-Baha'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4506.

84 *Du'âü'l-bahriyye ve evrâdü'l-Bahâyiyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4515.

85 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4485.

86 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4522.

87 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4523.

88 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4525.

89 Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4526.

90 *Delai'l el-irfân fi zuhûr el-hüccet vel tbyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4524.

91 *Kitâbu Seb'i'l-Mesânî fi seb'i Kevâkib fi ahru fu kun fe yekunu fi'l-'ulûmi's-seb' ve'l-mesaâ'iri's-seb'a*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4489.

92 *Kitâbu leâlî ve mecâlî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4490.

93 *Fütühü'l-irşâd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4498.

94 *Kitâb fi'l-evrâd ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4500.

95 *Kitâbü'l-vahde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4501.

96 *Kitâbü'l-ibdâ'iyât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4502.

97 *Risâle fi'l-mesâyih ve'l-evrâd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4509.

98 *Levhü'l-mestûr min şecereti't-tûr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4510.

*Evrâdü'l-eyyâmi'l-usbu*⁹⁹ ve *Kitâb fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye* nesih yazı türü ile yazılmış Farsça akaid kitaplarıdır.¹⁰⁰

Müellifi belli olmayan nesih yazı türü ile yazılmış, Farsça beş risaleden oluşan kitabın ilk risalesi akaid diğer risaleler ise hadis ilmi üzerinedir. 1-81 sayfaları arası *Elvâh Tenbihât*¹⁰¹, 82-87 sayfaları arası *Tevki*¹⁰², 87-96 sayfaları arası *Medinetü't-tevhidi's-Selman*¹⁰³, 96-104 sayfaları arası *Münâcâtü's-seb'*¹⁰⁴ ve 105-124 sayfaları arası *Nâmei der redd-i iftirâi ki bi isâs est*¹⁰⁵ dir.

Farklı müelliflere ait eserler de bulunmaktadır. 101 sayfalık kitap dokuz ayrı risaledir. Bu risalelerden sadece dördüncü risalenin müellifi Mirza Mehdî olarak belirtilmiştir. Nesih yazı türü ile yazılmış bir tasavvuf kitabıdır. 1-19 sayfaları arası *Tefsîri Âyeti Kâne Muhammedin*¹⁰⁶, 19-43 sayfaları arası *Risâle fi'l-Mi'râc*¹⁰⁷, 44-49 sayfaları arası *Risâle fi's-salavâti's-şerîfe*¹⁰⁸, 50-57 sayfaları arası *Risâle fi't-tasavvuf*¹⁰⁹, 57-69 sayfaları arası *Îzâhu ba'zı istilahât ve ta'birâti tasavvufî*¹¹⁰, 70-82 sayfaları arası *Tefsîru ba'zı âyâti Süreti Meryem ve Dehr*¹¹¹, 82-91 sayfaları arası *Risâle fi't-tebîh ve'l-irşâd*¹¹², 91-98 sayfaları arası *Risâle fi cevâbi su'âli'l-muhâcir*¹¹³, 98-101 sayfaları arası *Kasîdetü'l-ahrufiyye* dir.¹¹⁴ *Kitâbü'l-vâhid ve'l-vaahdet*, talik yazı türü ile yazılmış Farsça bir akaid kitabıdır.¹¹⁵ *Hulâsatu akvâli hukemâ'i İslâm mevsimu be hikmeti nazari*, nesih yazı türü ile yazılmış 1907 (H. 1325) tarihli bir akaid kitabıdır. Müellifi Mirza Cevad' dir.¹¹⁶

Sonuç ve Değerlendirme

İnsana dair en ulvi faaliyetlerden birinin, ilmî tecessüs ve zihni tefekkürün nesnesidir kitaplar. Aynı zamanda kişisel hatıranın da nadide işaretlerini üzerlerinde taşırlar. Sahipleri

99 *Evrâdü'l-eyyâmi'l-usbu*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4512.

100 *Kitâb fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4517.

101 *Elvâh Tenbihât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/1.

102 *Tevki*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/2.

103 *Medinetü't-tevhidi's-Selman*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/3.

104 Mirza Mehdî, *Münâcâtü's-seb'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/4.

105 *Nâmei der redd-i iftirâi ki bi isâs est*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/5.

106 *Tefsîri Âyeti Kâne Muhammedin*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/1.

107 *Risâle fi'l-Mi'râc*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/2.

108 *Risâle fi's-salavâti's-şerîfe*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/3.

109 *Risâle fi't-tasavvuf*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/4.

110 *Îzâhu ba'zı istilahât ve ta'birâti tasavvufî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/5.

111 *Tefsîru ba'zı âyâti Süreti Meryem ve Dehr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/6.

112 *Risâle fi't-tebîh ve'l-irşâd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/7.

113 *Risâle fi cevâbi su'âli'l-muhâcir*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/8.

114 *Kasîdetü'l-ahrufiyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/9.

115 *Kitâbü'l-vâhid ve'l-vaahdet*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4516. İlgili kütüphane katalog kayıtlarında müellifi el-Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed Tarhân (H. 260-339) olarak kaydedilmiştir.

116 Mirza Cevad, *Hulâsatu akvâli hukemâ'i İslâm mevsimu be hikmeti nazari*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4521.

açısından “emvâl-i mevrûselerinin” en özel ve hâiz-i kıymet cüzü, muhtemelen kitaplardır. Sahibinin dokunduğu, üzerine yazı yazdığı, not aldığı, mülkiyet kaydı koyduğu, mührünü bastığı, müelliflerince kendisine takdim notu bulunan eserlerin *kadir kıymet bilmez ellere* kalması, sahiplerinin “mihnet ile yetirdiği güllerin”¹¹⁷ örülenmesi ruhlarını incitir. Mehmed Şemseddin Paşa'nın kütüphanesi için de bu durum geçerlidir. Paşa'nın vefatından yaklaşık üç ay sonra, meskenini elinden çıkarma mecburiyeti nedeniyle oğlu Orhan Şemseddin Bey kitapları bir han odasına naklettirdi. Dokuz ay kaldığı bu namüsait ortamda rutubetten etkilenen kitaplar, yangın benzeri afet riskleri ile de karşı karşıya kalması sebebiyle oğlu tarafından satıldı. Bir ömür toplanan çok değerli kitaplar *hoyrat ellerde* berhava oldu.

Şemseddin Paşa'nın kütüphanesi gerek kitap sayısı gerekse kıymeti açısından oldukça zengin bir kütüphaneydi. Paşa'nın oğlu Orhan Şemseddin Bey'in hayatı ekonomik sıkıntı ve müzayaka içinde geçmişti ve bu durum kitapların mukadderatını da belirlemişti. Orhan Şemseddin Bey'in üç bin kadar el yazması ve basma kitap olarak bahsettiği kütüphane yine onun zaruri ihtiyaçları nedeniyle elinden çıkardığı kitaplardan arta kalan eserlerden oluşmaktaydı. Dolayısı ile bu aşamadan önce Orhan Bey'in ne kadar kitap sattığını tespit edememekle birlikte, söz konusu kitapların pahaca ağır ve nadir eserler olduğunu tahmin etmek güç değildir. Buna rağmen kalan kitaplar için 1931 lira 74 guruş gibi bir fiyat belirlenmiş olması, kütüphanenin hala zengin olduğunu göstermektedir. Arapça, Farsça ve Fransızca eserleri bünyesinde bulunduran Şemseddin Paşa'nın kütüphanesi çok dilli ve İran, Hint, Mısır ve Avrupa'dan temin edilmiş eserleri bünyesinde bulundurması sebebiyle çok kültürlü bir kütüphanedir. Tasavvuf ve edebiyat koleksiyonlarının zenginliği Şemseddin Paşa'nın ilgi alanı ile uyumludur. Meşhur müelliflerin temel eserlerini bünyesinde bulunduran riyaziyyat koleksiyonu, Paşa'nın matematiğe olan ilgisini eğitim ve muallimlik dönemlerinden sonra da devam ettirdiğini göstermektedir. İki yüz kadar tıp eserinin kütüphanede bulunması dikkat çekici bir durum olup, Şemseddin Paşa'nın bilinmeyen bir yönü ve ilgi alanının işaretidir. Şemseddin Paşa dinî ilimler alanına yoğunlaşmakla birlikte fen bilimleri ile irtibatını koparmamıştır. Ayrıca kütüphanede bulunan *Felekü's-sa'âde* ve *Kırân-ı sa'deyn* isimli kitaplar, Paşa'nın astrolojiye olan ilgi ve merakıyla ilişkili olabilir.

Küçük bir kısmına Millet Yazma Eser Kütüphanesinde ulaştığımız ve Paşa'ya aidiyeti kesin olan kitapların, Ferîdüddin Attâr, Nasîrüddin Tûsî, Şemseddin Âmulî, Abdurrahman Câmî, İmâm-ı Rabbânî gibi büyük âlim ve mutasavvıflara ait olması, Mehmed Şemseddin Paşa'nın çok zengin tasavvuf koleksiyonunun küçük bir kısmı olmakla birlikte, Paşa'nın merak ve ilgi alanına dair önemli bir veridir. Ayrıca Orhan Şemseddin Bey'in mektubunda, kitaplar arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tüm eserlerinin bulunduğu bahsetmesi, Şemseddin Paşa'nın *Fusûs* okutabilecek yetkinliğini ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin son devir üstatlarından oluşunu

117 “Kime kin ettin de giydin alları
Yakın iken irak ettin yolları
Mihnet ile yetirdiğin gülleri
Vardın gittin bir soysuza yoldurdun” Türkü sözü, Âşık Hicrânî

izah eder niteliktedir.¹¹⁸ Paşa'nın âlim, ârif ve sûfî yönünü ortaya koyan bu kitaplar, onun entelektüel ilgi ve derinliğinin en önemli nişaneleridir.

Her ne kadar Şemseddin Paşa'ya aidiyetine dair mühür ve mülkiyet kaydı bulunmasa da Millet Yazma Eserler Kütüphanesi Ali Emiri Arabi koleksiyonunda "Bâbî ve Bahâî Kitapları" başlığındaki kitapların Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait olduğu değerlendirilmektedir. Zira farklı kaynaklarda, Paşa'nın Tahran Sefirliği sırasında Bahâîliğe dair kitapları tedarik ve tetkik ettiğinden ve söz konusu kitapların Paşa'nın varislerince adı geçen kütüphaneye satıldığından bahsedilmesi¹¹⁹ ve bu durumun Orhan Şemseddin Bey'in mektubu ile teyit edilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Orhan Şemseddin Bey'in Bahâîlikle ilişkisine dair iddialar sebebiyle¹²⁰, bahsi geçen kitapların Orhan Şemseddin Bey'e ait olabileceğini de ihtimaller arasında zikretmek gerekmektedir. Bâb Mirza Ali Muhammed ve Bahâullah Mirza Hüseyin gibi Bâbîlik ve Bahâîliğin kurucularına ait kitapların bulunduğu bu koleksiyon, başka hiçbir kütüphanede bulunmayacak kadar zengindi. Öyle ki bu kitapların İran'da dahi Bâbîlik ve Bahâîlik müntesiplerinden başkasında bulunması mümkün değildi, temini ise neredeyse imkansızdı. Söz konusu kitaplarda mülkiyet kaydı bulunmaması, her iki akımın da İslam dünyasındaki tartışmalı pozisyonu ile ilişkili olabilir ve netameli bir duruma karşı tedbir olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca Paşa'nın bu kitapları temini, İran'daki sefaret görevinin gerektirdiği sorumluluk çerçevesinde yapılan bir tetkik neticesi olabileceği gibi, ilmî bir tahkik veya dinî alandaki özgüvenin getirdiği merak da ihtimaller arasındadır. Çoğu yazma olan eserlerin Şemseddin Paşa'nın kütüphanesinde bulunmasına ilişkin bir diğer ihtimal de, Bâbîlik ve Bahâîlik müntesiplerinin Paşa'nın konumundan süüistifade ile kitapları emin bir yere emanet etmek suretiyle koruma altına aldırma düşüncesi olabilir. Söz konusu kitaplar Bâbîlik ve Bahâîlik araştırmaları için birinci dereceden kaynaktır.

Kitaplar üzerinde iki farklı ve gösterişli mühür bulunmaktadır. Bu mühürlere Mehmed Şemseddin Paşa'nın dört nesil öncesine dair şeceresini öğrenmekteyiz. Mülkiyet kayıtlarını içeren tarihler Nisan 1896 ile 30 Aralık 1906 arası dönemi kapsamakta olup, tamamında mülkiyet yeri Tahran'dır. Söz konusu tarihler Şemseddin Paşa'nın; Haziran 1896-Mayıs 1897 arası bir yıllık Van valiliği hariç Ağustos 1895'te başlayıp Şubat 1908'de biten uzun Tahran sefirliği döneminin tamamını kapsamaktadır. Orhan Şemseddin Bey'in arzuhalinin ekinde olduğunu belirtmesine rağmen arşiv kayıtlarından ulaşamadığımız kitapların isim ve bazı ayrıntılarını içeren iki deftere

118 Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye şeref kitabı)* C. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 84-85; Mehmed Zeki Pakalın, "Şemseddin Paşa", *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi-XVII Cilt*, (haz.) Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 96; Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *DİA*, C. 13, s. 236; Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, C. 13, s. 257.

119 Osman Ergin, *age.*, s. 267.

120 Osman Ergin, *age.*, s. 267-268. Osman Nuri Ergin, Orhan Şemseddin Bey'in Bahâî olduğunu, hatta ücret mukabili ülkemizde Bahâîliğe dair eserler neşrettiğinin bizzat kendi beyanıyla sabit bulunduğunu yazmakta ise de Bahâîlikle ilgili akademik çalışmalarda bulunan Necati Alkan, Orhan Bey'in Bahâî olduğuna dair belge olmadığı ve Türkçe Bahâî kaynaklarında da bu ilişkiyi teyit edecek bilgi bulunmadığını belirtmiştir. Vermiş olduğu bilgilerden dolayı Necati Alkan'a müteşekkirim.

ulaşılması, Şemseddin Paşa'ya dair diğer kitapların ortaya çıkması ve eğer kayıt altına alınmış ise Şemseddin Paşa'nın tereke kayıtlarının bulunması halinde gerek kütüphane envanteri gerekse Paşa'nın ilmî merak ve eğilimlerine dair daha detaylı tahlil ve değerlendirmeler yapmak mümkün olabilecektir.

Bu tespitler çerçevesinde kütüphane envanterinin biyografik analiz için çok değerli me haz olduğu ve kitapla zihniyet dünyası arasında yakın bağlar bulunduğu söylenebilir. Zira Şemseddin Paşa'nın kütüphanesine dair materyal Paşa'nın düşünce ve zihniyet dünyasıyla uyumludur, ârif ve sûfî eğilimleri ile örtüşmektedir. Diğer taraftan Bâbî ve Bahâî kitapları, bu irtibatın illiyet ilişkisi olmadığı ve ciddi bir tenkide tabi tutulması gerektiğini göstermektedir. Söz konusu kitaplar Paşa'nın Bâbî ve Bahâîliğe ilgi ve yakınlığı için bir karine teşkil etmemektedir. Paşa'nın Bahâîliğe mensubiyetini teyit edecek hiçbir veri olmadığı gibi aksi yönde şahitlikler bulunmaktadır.¹²¹ Tetkik ve tespitlerimiz de Paşa'nın bahsi geçen dinî hareketlerle yakınlığı bulunmadığı istikametindedir. Bu örnekte görüldüğü üzere, entelektüel ilgi ve merak sonucu tedarik edilen kitaplar vesilesiyle kitaplar ile kitap sahiplerinin düşünce dünyaları arasında doğrusal bir bağ kurmak, yanlış sonuçlara götürebilir. Ayrıca kitap-zihniyet dünyası ilişkisine dair yapılacak değerlendirme ve yorumlarda, ilgili materyaldeki derkenar, not ve işaretlerin materyal zenginliği kadar kıymetli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tablo 1. Mehmed Şemseddin Paşa'ya Aidiyeti Kesin Olan Kitaplar

Kitap İsmi	Müellifi	Katalog Numarası
<i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i>	Feridüddin Attâr	Ali Emiri Farsça, nr. 114
<i>Hüsrevnâme</i>	Feridüddin Attâr	Ali Emiri Farsça, nr. 621
<i>Nefehâtü'l-üns Havâşî-i Müfîd</i>	Abdurrahman Câmî	Ali Emiri Farsça, nr. 108
<i>Nefehâtü'l-üns</i>	Abdurrahman Câmî	Ali Emiri Farsça, nr. 109
<i>Eşi'atü'l-leme'ât</i>	Abdurrahman Câmî	Ali Emiri Farsça, nr. 598
<i>Mektûbât</i>	İmâm-ı Rabbânî	Ali Emiri Farsça, nr. 163
<i>Esâsü'l-iktibâs</i>	Nasîrüddin Tûsî	Ali Emiri Farsça, nr. 589
<i>Nefâ'isü'l-fünûn fi 'ara'isü'l-'uyûn</i>	Şemsüddin Âmulî	Ali Emiri Farsça, nr. 602
<i>Mecmaü'l-Fusahâ</i>	Rızâ Kuli Han Hidayet	Ali Emiri Farsça, nr. 619
<i>Mecmaü'l-Fusahâ-II</i>	Rızâ Kuli Han Hidayet	Ali Emiri Farsça, nr. 620
<i>Külliyât-i eş'âr</i>	Seyfüddin İsferengî	Ali Emiri Farsça, nr. 592
<i>Felekü's-sa'âde</i>	Muhammed bin Ahmed-i Belhi	Ali Emiri Farsça, nr. 597
<i>Mesnevî'l-etfâl</i>	-	Ali Emiri Farsça, nr. 600
<i>Kırân-ı sa'deyn</i>	-	Ali Emiri Farsça, nr. 615
<i>El-Ferec ba'de's-şidde</i>	-	Ali Emiri Farsça, nr. 628
<i>Berâhimü'l-'Acem fi kavânîni'l-mu'cem</i>	-	Ali Emiri Farsça, nr. 616
<i>Şerhu Divânî 'Alkam</i>	Alkame b. Abede b. en-Nu'mân el-Fahl et-Temîmî	Ali Emiri Arabî, nr. 2929
<i>Mesnevî-i Tûl-i ömr-i tabî-yi insân</i>	Mirza Rızâ Han Daniş	Ali Emiri Farsça, nr. 594
<i>Divan-ı Gevher-i Hâverî</i>	Mirza Rızâ Han Daniş	Ali Emiri Farsça, nr. 606

121 Osman Ergin, *age.*, s. 267-268.

<i>Kasîde</i>	Safevî Fahrülmülk	Ali Emiri Farsça, nr. 587
---------------	-------------------	---------------------------

Tablo 2. *Bâbî ve Bahâî Kitapları*

Kitap İsmi	Müellifi	Katalog Numarası
<i>Mir'atü'l-beyân</i>	Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî	Ali Emiri Arabi, nr. 4486
<i>Şehru'l-Kitâbî'l-Beyân</i>	Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî	Ali Emiri Arabi, nr. 4487
<i>Ahseñü'l-kısa</i>	Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî	Ali Emiri Arabi, nr. 4496
<i>Mecmu'atu du'a</i>	Bâb, Mirza Ali Muhammed Şirâzî	Ali Emiri Arabi, nr. 4499
<i>Kitâbu'l-esmâ</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4491
<i>Kitâbu'l-esmâ</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4493
<i>Mecma'ü'l-münâcâtî'l-Bahâ'iyye</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4492
<i>Kitâbu 'Abdü'l-Adhâ</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4494
<i>Tezkiretü'l-Baha'iyye</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4507
<i>Risâle fi'l-ed'iyyeti'l-Bahâ'iyye</i>	Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur	Ali Emiri Arabi, nr. 4508
<i>Tezkiretü'l-Baha'iyye</i>	Abdullah b. Abdullah	Ali Emiri Arabi, nr. 4506
<i>Münâcâtü's-seb'</i>	Mirza Mehdî	Ali Emiri Arabi, nr. 4520/4
<i>Hulâsatu akvâli hukemâ'i İslâm mevsimu be hikmeti nazari</i>	Mirza Cevad	Ali Emiri Arabi, nr. 4521
<i>Sahîfe beyne'l-Haremeyn</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4488
<i>Kitâbu sirri'l-ahadiyye fi isbâti'n-nübüvveti'l-hassâ</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4495
<i>Tefsîru Süreti'l-'Asr</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4497/1
<i>Su'âlu Şeyh Ebu Turâb</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4497/2
<i>Tefsîru Süreti'l-Bakara</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4497/3
<i>Tefsîru Süreti'l-Bakara</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4497/4
<i>Risâle fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4511/1
<i>Hulâsatü'l-beyân</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4511/2
<i>Hulâsatü'l-beyân</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4513
<i>Şerhu noktati'l-beyân</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4518
<i>Şerhu noktati'l-beyân</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4519
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4484
<i>Kitâbu kudsî ezil</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4503
<i>Ma nezele min arşi'l-kadîm fi Levhi'l-Ezel</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4504
<i>Elvâhü'l-bâbîyye (Mi'yârü'l-ervah li'l-fazlil'l-kâmil)</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4505
<i>Du'âü'l-bahriyye ve evrâdü'l-Bahâ'iyye</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4515
<i>Delai'l el-irfân fi zuhür el-hüccet vel tbyân</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4524
<i>Kitâbu Seb'i'l-Mesâni fi seb'i Kevâkib fi ahruflu kun fe yekunu fi'l-'ulûmi's-seb' ve'l-mesâ'iri's-seb'a</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4489
<i>Kitâbu leâli ve mecâli</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4490
<i>Fütühü'l-irşâd</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4498
<i>Kitâb fi'l-evrâd ve'l-ed'iyye</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4500
<i>Kitâbü'l-vahde</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4501
<i>Kitâbü'l-ibdâ'iyyât</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4502

<i>Risâle fi'l-mesâyih ve'l-evrâd</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4509
<i>Levhü'l-mestûr min şecereti'l-tûr</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4510
<i>Evrâdü'l-eyyâmi'l-usbu'</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4512
<i>Kitâb fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4517
<i>Elvâh Tenbihât</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4520/1
<i>Tevki'</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4520/2
<i>Medinetü'l-tevhidi's-Selman</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4520/3
<i>Nâmei der redd-i iftirâi ki bi isâs est</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4520/5
<i>Tefsîri Âyeti Kâne Muhammedin</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/1
<i>Risâle fi'l-Mi'râc</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/2
<i>Risâle fi's-salavâti's-şerîfe</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/3
<i>Risâle fi't-tasavvuf</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/4
<i>Îzâhu ba'zı istilahât ve ta'birâti tasavvufî</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/5
<i>Tefsîru ba'zı âyâti Süreti Meryem ve Dehr</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/6
<i>Risâle fi't-tebih ve'l-irşâd</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/7
<i>Risâle fi cevâbi su'âli'l-muhâcir</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/8
<i>Kasidetü'l-ahrufiyye</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4514/9
<i>Kitâbü'l-vâhid ve'l-vahdet</i>	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4516
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4485
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4522
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4523
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4525
-	-	Ali Emiri Arabi, nr. 4526

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Tedrisat-ı Âliye Dairesi (MF.ALY.), nr:128/111, 134/26.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Abdullah b. Abdullah, *Tezkiretü'l-Baha 'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4506.

Abdurrahman Câmî, Nürüddîn Abdurrahmân bin Nizameddîn Ahmed bin Muhammed el-Câmî, *Eşi 'atü'l-leme 'ât*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 598.

_____, *Nefehâtü'l-üns Havâşî-i Müfid*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 108.

_____, *Nefehâtü'l-üns*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 109.

Alkame b. Abede b. en-Nu'mân el-Fahl et-Temîmî, *Şerhu Dîvânî 'Alkam*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 2929.

Bâb, Mirza Ali Muhammed Şîrâzî, *Ahsenü'l-kısas*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4496.

_____, *Mecmu 'atu du'a*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4499.

_____, *Mir 'atü'l-beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4486.

_____, *Şehru'l-Kitâbi'l-Beyân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4487.

Bahâullah, Mirza Hüseyin b. Ali Nur, *Kitâbu 'Abdü'l-Adhâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4494.

_____, *Kitâbu'l-esmâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4491.

_____, *Kitâbu'l-esmâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4493.

_____, *Mecma 'ü'l-münâcâtî'l-Bahâ 'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4492.

_____, *Risâle fi'l-ed 'iyyeti'l-Bahâ 'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4508.

_____, *Tezkiretü'l-Baha 'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4507.

Delai'l el-irfân fi zuhûr el-hüccet vel tıbyân, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4524.

Du 'âu'l-bahriyye ve evrâdü'l-Bahâ'iyye, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4515.

Elvâhü'l-bâbiyye (Mi'yârü'l-ervah li'l-fazlil'l-kâmil), Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4505.

Elvâh Tenbihât, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/1.

Evrâdü'l-eyyâmi'l-usbu', Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4512.

Ferîdüddin Attâr, *Hüsrevnâme*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 621.

_____, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 114.

Fütühü'l-irşâd, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4498.

Hulâsatü'l-beyân, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4511/2.

Hulâsatü'l-beyân, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4513.

İmâm-ı Rabbânî, Ebü'l-Bekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Farûkî es-Sirhindî, *Mektûbât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 163.

İzâhu ba'zı istilahât ve ta'birâtı tasavvufî, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/5.

Kasidetü'l-ahrufiyye, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/9.

Kırân-ı sa'deyn, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 615.

Kitâbu sırri'l-ahadiyye fi isbâtı'n-nübüvveti'l-hassâ, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4495.

- Kitâbu kudsî ezil*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4503.
- Kitâbu leâlî ve mecâlî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4490.
- Kitâbu Seb'i'l-Mesânî fi seb'i Kevâkib fi ahru fu kun fe yekunu fi'l-'ulûmi's-seb' ve'l-mesaâ'iri's-seb'a*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4489.
- Kitâbü'l-vâhid ve'l-vahdet*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4516.
- Kitâb fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4517.
- Kitâbü'l-ibdâ'iyât*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4502.
- Kitâb fi'l-evrâd ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4500.
- Kitâbü'l-vahde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4501.
- Levhü'l-mestûr min şecereti't-tûr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4510.
- Ma nezele min arşi'l-kadîm fi Levhi'l-Ezel*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4504.
- Medinetü't-tevhidi's-Selman*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/3.
- Mesnevi'l-efâl*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 600.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4484.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4485.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4522.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4523.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4525.
- Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4526.
- Mirza Cevad, *Hulâsatu akvâli hukemâ'i İslâm mevsimu be hikmeti nazarî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4521.
- Mirza Mehdi, *Münâcâtü's-seb'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/4.
- Mirza Rızâ Han Daniş Erfâ'ud-Devle, *Divan-ı Gevher-i Hâverî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 606.
- _____, *Mesnevi-i Tûl-i ömr-i tabî-yi insân*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 594.
- Muhammed bin Ahmed-i Belhi, *Felekü's-sa'âde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 597.
- Nâmei der redd-i iftirâi ki bi isâs est*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/5.
- Nasîrüddin Tûsî, Ebu Ca'fer Nasîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *Esâsü'l-iktibâs*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 589.
- Rızâ Kuli Han Hidayet, *Mecmaü'l-Fusahâ*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 619.
- _____, *Mecmaü'l-Fusahâ-II*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 620.
- Risâle fi cevâbi su'âli'l-muhâcir*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/8.
- Risâle fi't-tebîh ve'l-irşâd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/7.
- Risâle fi'l-Mi'râc*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/2.
- Risâle fi's-salavâti's-şerîfe*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/3.
- Risâle fi't-tasavvuf*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/4.
- Risâle fi'l-mesâyih ve'l-evrâd*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4509.
- Risâle fi'l-evrâdi ve'l-ed'iyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4511/1.
- Safevî Fahrülmülk, *Kasîde*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 587.
- Sahife beyne'l-Haremeyn*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4488.
- Seyfüddin İsferengî, *Külliyât-i eş'âr*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 592.

Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd el-Âmulî, *Nefâ'isü'l-fünûn fi 'ara'isü'l-'uyûn*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Farsça, nr. 602.

Su'âlu Şeyh Ebu Turâb, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/2.

Şerhu noktati'l-beyân, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4518.

Şerhu noktati'l-beyân, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4519.

Tefsîru Süreti'l-'Asr, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/1.

Tefsîru Süreti'l-Bakara, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/3.

Tefsîru Süreti'l-Bakara, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4497/4.

Tefsîru ba'zı âyâti Süreti Meryem ve Dehr, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/6.

Tefsîri Âyeti Kâne Muhammedin, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4514/1.

Tevki', Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, nr. 4520/2.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akın, Fatma, “Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22/S. 2 (2021), s. 629-645.

Algar, Hamid, “İmâm-ı Rabbâni”, *DİA*, C. 22, s. 194-199.

_____, “Mektûbât”, *DİA*, C. 29, s. 11-12.

Alparslan, Sevil, “Bir Mensur Hikâye Külliyyatı: El-Ferec Ba'de'ş-Şidde”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, [Prof. Dr. Halil Çeçen'e Armağan Özel Sayısı], (2021), s. 157-178.

Anameriç, Hakan, “Osmanlı Devleti'nde Satın Alınan Özel Kütüphaneler/Koleksiyonlar: Belgesel- Metodolojik Bir İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40/S. 70, (2021), s. 276-341.

Azamat, Nihat, “Muhammed Nürü'l-Arabî”, *DİA*, C. 30, s. 557-560.

Bilgin, A. Azmi, “İsmail Saib Sencer”, *DİA*, C. 23, s. 122-123.

Büzeri, Ali, Sahrâgerd, Mehdi, “İhyâ-yı hatt-ı Kûfi der Asr-ı Kâçâr: Berresi-yi Risâle ve Kitab-hâ-yı Kûfi-yi Zeyn el-Abidin Şerif-i Safevî”, *Neşriye-yi Rehpûye-yi Hüner/Hüner-hâ-yı Tecessümî*, C. 4/S. 2 (Yaz 1400/2021) s. 33-45.

Cebecioğlu, Ethem, “Klâsiklerimiz/VIII el-Mektûbât”, *tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 9, (2002), s. 369-383.

Çağrıncı, Mustafa, “Âmulî, Şemseddin”, *DİA*, C. 3, s. 100.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, *Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye şeref kitabı)* C. III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Çelikten, Abdullah Burak, *Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1730?- 1781)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022.

Dıgıroğlu, Filiz, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Entelektüel Bir Acem: Mirza Habib İsfahanî ve Terekesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49 (2017), s. 293-341.

Ergin, Osman, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*, Kenan Basımevi, İstanbul 1942.

Ertuğrul, Ali, “Allâme Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, Nefâisü'l-Fünûn fi 'Arâyisi'l-'Uyûn, Tashih: Mirza Ebu'l-Hasan Şa'ranî (C. I ve III) ve Seyyid İbrahim Meyâncî (C. II), İnişârât-ı İslâmiyye, Tahran 1381 / 2002 (2. Baskı), C. I-III”, *Marîfe*, 6/1, (Bahar 2006), s. 247-255.

Fekete, Lajos, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, C. 29/S. 116 (1965), s. 615-638.

- Fırlalı, Ethem Ruhi, "Bahâîlik", *DİA*, C. 4, s. 464-468.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Atatürk Entelektüel Biyografi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Hazreti, Hasan, Sadıki, Muhammed Hüseyin, "Mirza Rızâ Erfauddevle (1270-1356 H.) ve Karname-i Sefâret-i Osmani", *Tarih ve Ferheng*, 51 (2), (Payız ve Zemistan 1398), s. 197-213.
- Kablânder, Nesibe, *Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerine Mukâyeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- _____, "Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının Türkçe Tercümeleri ve Mütercimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8/S. 41, (2015), s. 197-203.
- Kılıç, Mahmud Erol, "el-Fütühâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, C. 13, s. 251-258.
- _____, "Fusûsü'l-Hikem", *DİA*, C. 13, s. 230-237.
- Küçük, Serhat, *XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Mert, Talip, "Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi Hattat Zeki Dede (1821-1881)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, 19-20-21 Ekim 2018, Bildiriler, III. Cilt*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2019, s. 87-91.
- Okumuş, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, C. 7, s. 94-99.
- Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, İlem Yayınları, İstanbul 2020.
- Öngören, Reşat, "Tezkiretü'l-Evliyâ", *DİA*, C. 41, s. 74-75.
- Öz, İdil Su, *Tül-i Ömr-i Tabî-yi İnsân*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.
- Öz, Yusuf, "Tezkire", *DİA*, C. 41, s. 69-73.
- Özpilavcı, Ferruh, "Fatih sultan Mehmed'in Emriyle Molla Hüsrev Tarafından Arapçaya Çevrilen Esâsü'l-İktibâs Fil – Mantık Tercümesi Üzerine Bir İnceleme", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi*, C. 7/S. 1, (2021), s. 3-56.
- Öztürk, Temel, "Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) Kitap Kültürü", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, C. II*, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 212-235.
- Özvar, Erol, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği" *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikrî eserler XVII. yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 19-44.
- Pakalın, Mehmed Zeki, "Şemseddin Paşa", *Sicill-i Osmani Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi-XVII Cilt*, (haz.) Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.
- Saltık, Ekrem, Bir Gazetecinin 'Muhibbân-ı Kütüp' Olarak Portresi ve S. M. Tevfik Kütüphanesi, *Türk Kütüphaneciliği*, C. 34/S. 2 (2020), s. 208-228.
- Sarıkaya, Hüseyin, "Selef-Halef İki Vak'anüvis Sa'dullah Enverî ve Halil Nürî'nin Terekeleri Mukayeseli Bir İnceleme", *Belleten*, C. 86/S. 305 (2022), s. 177-217.
- Sievert, Henning, "Eavesdropping on the Pasha's Salon: Usual and unusual Reading of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 41 (2017), s. 159-195.

- Sunay, Serap, “Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı:Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi”, *Bellekten*, C. 84/S. 300 (2020), s. 745-788.
- Şahinoğlu, M.Nazif, “Attâr, Ferîdüddin”, *DİA*, C. 4, s. 95-98.
- Şirinov, Agil, “Tûsî, Nasîrüddin”, *DİA*, C. 41, s. 437-442.
- Tokmak, A. Naci, “Rızâ Kuli Han”, *DİA*, C. 35, s. 64-65.
- Turgut, Kadir, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Uludağ, Süleyman, “Nefehâtü'l-Üns”, *DİA*, C. 32, s. 521-522.
- Uzun, Taceddin, “Alkame b. Abede”, *DİA*, C. 2, s. 466-467.
- Ülker, Mustafa Birol, “Gazeteci ve Matbaacı Selîm Fâris Şidyâk'ın Terekesi”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Eriünsal'a Armağan: Edebiyat ve Tasavvuf – Kütüphanecilik ve Arşivcilik, II. Cilt*, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 1133-1153.
- Yurt, Vedat, *Mehmed Şemseddin Paşa (1855-1917)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2024.

Elektronik Kaynaklar

- Ayvazoğlu, Beşir, “Kütüphane bir nevi otobiyografidir!”, Nadirkitap, <https://www.nadirkitap.com/besir-ayvazoglu-roportaji-blog67.html> [Erişim tarihi: 25.01.2024]
- <https://lugatim.com/s/FEREC> [Erişim tarihi: 30.01.2024]

MF.ALY.00134

مشغول مندرجہ ذیل بیورو میں سیکرٹری کے طور پر مقرر کیا گیا ہے۔ اس کے علاوہ اس نے
 اپنے اختیارات کے تحت مندرجہ ذیل بیوروں میں بھی کام کیا ہے۔ اس کے علاوہ اس نے
 درج ذیل بیوروں میں بھی کام کیا ہے۔ اس کے علاوہ اس نے
 سنہ ۱۹۲۶ء میں بطور سیکرٹری کے طور پر مقرر کیا گیا ہے۔ اس کے علاوہ اس نے
 علم اور فن اور ایسے اور ایسے کے طور پر مقرر کیا گیا ہے۔

۱۳۲۶

نکاح کی خبر کے مطابق اس نے ۱۳۲۶ء میں
 ایک خط اور اس کے ساتھ ساتھ
 ۱۳۲۶

۱۳۲۶/۲۶

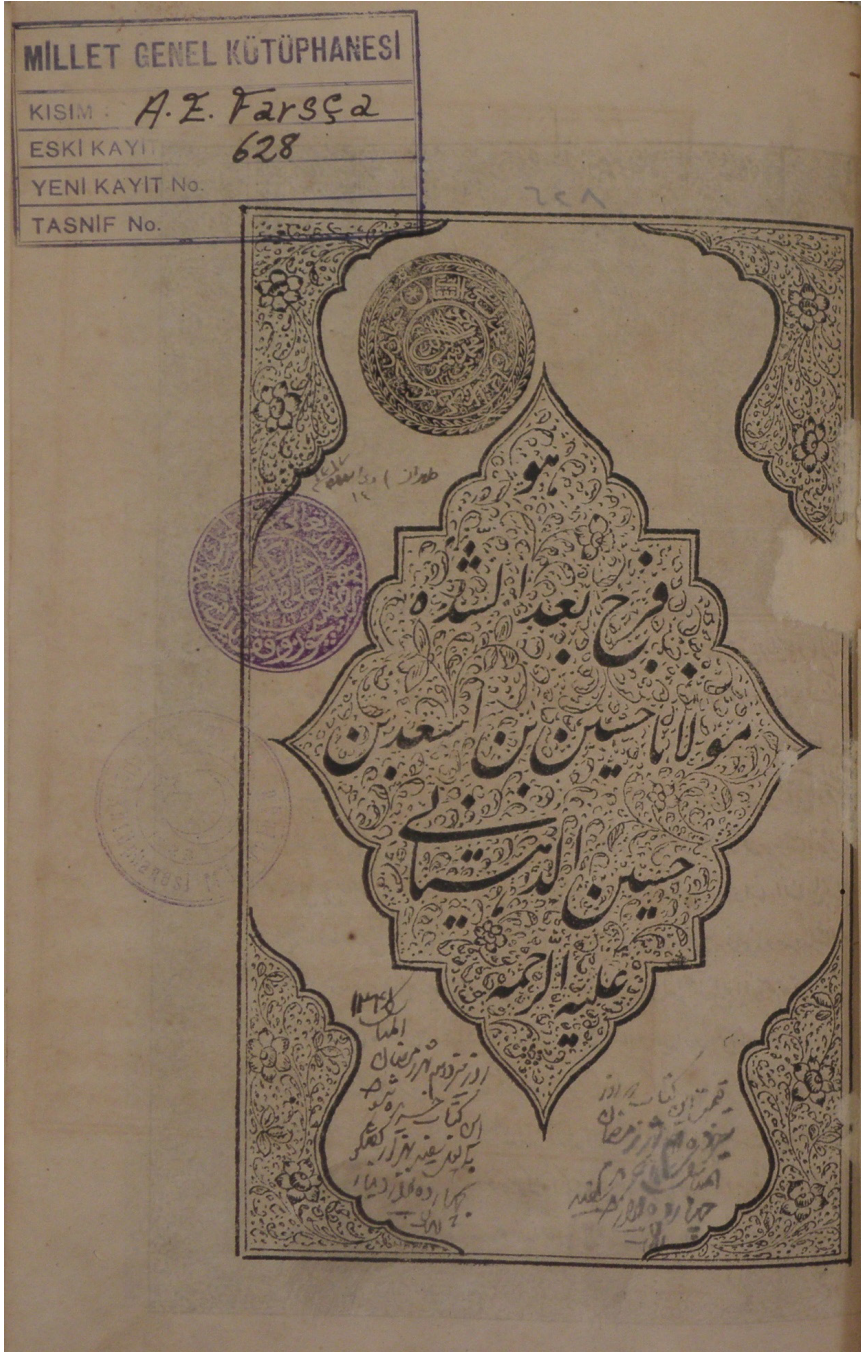
۱۳۲۶: ۲۰-۲۹
 ۱۰۶

MF-ALY

Ek 3. Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı ve şahıs mührü (Tezkiretü'l-Evliyâ, Ali Emiri Farsça, nr. 114.)

Ek 4. Mehmed Şemseddin Paşa'ya ait mülkiyet kaydı ve şahıs mührü (El-Ferec ba'de'ş-şidde, Ali Emiri Farsça, nr. 628.)

Ek 5. Mirza Rızâ Han'ın Mehmed Şemseddin Paşa'ya imzalı kitap takdimi (Mesnevî-i Tûl-i ömr-i tabî-yi insân, Ali Emiri Farsça, nr. 594.)

PERSONAL LIBRARY OF MEHMED ŞEMSEDDİN PASHA (1855-1917) AND BAHAI BOOKS

Vedat YURT*

Books represent one of the most profound human endeavors: the pursuit of scientific knowledge and intellectual reflection. At the same time, they hold the unique imprints of personal memory. For book owners, it is deeply painful when their collections fall into the hands of those who do not appreciate their value. This sentiment applies to the library of Mehmed Şemseddin Pasha as well. Following his death, his son, Orhan Şemseddin Bey, inherited the library but later sold its collection. The invaluable books, painstakingly gathered over a lifetime, were subsequently mishandled and lost to neglect.

Şemseddin Pasha's library was remarkable not only for the sheer number of books but also for their intrinsic value. According to Orhan Şemseddin Bey, the library contained approximately three thousand manuscripts and printed volumes, representing what remained after Orhan Bey had sold some of the collection to cover essential needs. Although it is impossible to determine exactly how many books were sold prior to this, it is clear that the works in question were valuable and rare. Even after parting with a portion of the collection, the high price (1931 liras and 74 "guruş") set for the remaining books indicates that the library remained a rich repository of knowledge. The library housed works in Arabic, Persian, and French, reflecting a blend of cultures from Iran, India, Egypt, and Europe. The richness of the Sufi Literature and Literary collections highlights Şemseddin Pasha's primary intellectual interests. The mathematics section, which included seminal works by renowned authors, reveals that his interest in the field extended beyond his formal education and teaching career. Notably, the collection also included around two hundred medical works, suggesting an overlooked dimension of Şemseddin Pasha's intellectual pursuits. While he primarily focused on religious sciences, he remained engaged with the natural sciences as well.

A small portion of the books we were able to access at the Millet Manuscript Library, which clearly belonged to Şemseddin Pasha's collection, consists of works by renowned scholars and Sufi masters such as Feridüddin Attar, Nasirüddin Tusi, Şemseddin Amuli, Abdurrahman Cami, and İmam-ı Rabbani. Although these volumes represent only a fraction of his Sufi Literature

* PhD, Istanbul / Türkiye, vedatyurt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5383-8796

collection, they provide valuable insights into Pasha's intellectual pursuits and spiritual inclinations, reflecting both his scholarly interests and his Sufi identity.

Although there is no seal or ownership record explicitly linking them to Şemseddin Pasha, it is believed that the books categorized under the title 'Babi and Bahai Books' in the Ali Emiri Arabi collection of the Millet Manuscripts Library once belonged to him. Various sources mention that Şemseddin Pasha acquired and studied Bahai texts during his assignment in Tehran, and that these books were sold to the Millet Manuscripts Library by his heirs. This possibility is further supported by a letter from Orhan Şemseddin Bey, which strengthens this possibility. The collection includes works by the founders of Babism and Bahaism, such as Bab Mirza Ali Muhammed and Bahauallah Mirza Hussein, and is exceptionally rich—unlikely to be found in any other library. These books would have typically been owned only by followers of Babism, even within Iran, making them nearly impossible to acquire. The absence of ownership records might be due to the controversial status of both movements in the Islamic world, potentially serving as a precaution to avoid misinterpretation. Şemseddin Pasha may have obtained these books as part of an official investigation required by his diplomatic role in Iran, or out of intellectual curiosity fueled by his confidence in religious scholarship. These volumes are now considered primary sources for the study of Babism and Bahai thought.

Based on these considerations, it can be suggested that a library inventory is a valuable tool for biographical analysis, as a person's collection of books is often closely tied to their mindset. The findings on Şemseddin Pasha's library align with his intellectual and spiritual outlook, particularly his Sufi inclinations. However, the presence of Babi and Bahai texts in his collection suggests that the relationship between a person's books and their worldview is neither straightforward nor causal, and should be critically evaluated. These books do not necessarily indicate any personal interest or sympathy on Pasha's part toward Babism or Bahai'ism. In fact, aside from the absence of evidence to support such a claim, there are testimonies to the contrary. In our view, Şemseddin Pasha had no connection to these religious movements. Establishing a direct link between a person and the books they own can lead to misleading conclusions, especially when those books may have been acquired out of intellectual curiosity or scholarly interest. It is also important to consider annotations, postscripts, and other markings in these materials when analyzing the connection between a library's contents and its owner's mindset, as they can be just as valuable as the sheer number of books in the collection.